

Proměna charakteru hlavních hrdinek aneb když se tělo bratra promění

„Člověk má místo nohou a chodidel paže a a takzvané ruce. Je totiž jediným vzpřímeným živočichem, a to proto, že jeho přirozenost a podstata je božská: vždyť úkonem toho, co je nejbožštější, je myslet a uvažovat. Což není snadné, je-li horní část těla velmi těžká: neboť tíže činí pohyb myšlení a společného smyslu těžkopádným. Proto se těla, která se stávají těžkými a tělnatými, nutně sklánějí k zemi, takže příroda dala čtvernožcům pro jejich oporu místo paží a rukou přední nohy. Všichni, kdo chodí, totiž musejí mít dvě zadní končetiny, a čtvernožci se stali ti, jejichž duše neunesla tu tíhu.“¹

Jako téma svého eseje jsem si vybrala porovnání dvou, na první pohled naprosto odlišných a spolu nesouvisejících, děl, a to povídku Franze Kafky s názvem *Proměna* a Sofoklovo antické drama *Antigona*. Jak jsem již zmínila, výběr zrovna těchto dvou děl, která mezi sebou dělí tisíce let a též každé z nich náleží k jinému literárnímu druhu, může působit náhodně a neuceleně. Avšak dle mého názoru ona proměna těl, kterou můžeme pozorovat u bratrů obou dvou hrdinek, vede k dalším proměnám, tentokrát však právě u hrdinek ženských. Obě dvě hrdinky jsou díky okolnostem, které přesahují pozemský prostor a jsou v rozporu z řádem na něm panujícím, donuceny zhostit se rolí, které jim dříve nenáležely. Ať již ony okolnosti nazýváme jakkoliv, věštbou a božským konáním v případě Sofoklova dramatu, či naprosto iracionální a všem pozemským zákonům příčící se proměnou Řehoře Samsy v Kafkově povídce, není sporu, že právě tyto skutečnosti nezvratně ovlivní životy mladých hrdinek Antigony a Markéty Samsové.

V případě Antigony vede k oněm charakterním proměnám právě mrtvého tělo Polyneikovo. Není to totiž pouze tělo zavražděného chlapce, ale v průběhu děje se z něj stává jakýsi artikl, který si nárokuje cizí osoba. Z těla se tedy stává předmět sváru. Na straně jedné je to tedy tělo, které patřilo člověku a které musí být dle náležitostí pohřbeno, na straně druhé se z Polyneikova těla stává právě onen předmět, skrze který Kreon hanobí Polyneika samotného a s ním i jeho zbylou rodinu. Není tedy pochyb o tom, že zde dochází k proměně. Tělo, které kdysi bezpochyby patřilo jediné osobě, má najednou patřit osobě jiné. V tento moment se tedy dostáváme i k druhému tématu tohoto eseje, a to k proměně Antigony role jako sestry a zároveň občanky Athén.

Z mého pohledu velmi podobnou dějovou linii můžeme pozorovat v příběhu Řehoře Samsy a jeho sestry Markéty Samsové. Opět tu máme tělo bratra, které v tomto případě není tělem mrtvým, nýbrž tělem zvířecím, tělem brouka. Stejně jako Antigona, i Markéta Samsová musí na nastalou situaci reagovat a dostává se rázem do role nejzodpovědnějšího člena rodiny. Fakt, že se mladá, dospívající dívka ocitne v roli hlavy rodiny a znenadání musí zaujímat několik, pro ni naprosto nových, rolí najednou, právě provokuje k otázce, zdali tento text pojednává pouze o proměně těla lidského v tělo brouka, či snad nepojednává-li též o velmi rychlé a situací vyžadované proměně naivní dívky v rozumnou ženu.

¹Aristotelés, O částech živočichů IV, 10, 686a25-b2

Tělo Polyneikovo jako cizí vlastnictví

„Kreon, jakmile na vládu nastoupil, rozkázal, aby tělo Eteokla, jenž padl vlasti háje, čestně bylo pohřbeno, tělo však Polyneikovo, ježto brannou mocí proti vlasti vytrhl, aby zůstalo nepohřbeno.“²

Tělo. Mrtvé tělo. Tělo, které musí být pohřbeno. Tělo, které patřilo Polyneikovi, bratrovi Antigony, ale o kterém nyní rozhoduje vládce Athén, Kreon. Právě toto mrtvé tělo je určující pro celý děj této antické tragédie. Dochází tu kvůli němu ke střetu dvou morálních řádů. Střet mezi řádem pozemským, tím, nad kterým má do jisté míry nadvládu panovník Kreon, a mezi řádem tento pozemský mnohonásobně převyšujícím, řádem božským. Objevují se tu tedy dva jakési mravní imperativy, z nichž jeden je realizován skrze panovníka a ten druhý skrze antické bohy.

Právě do tohoto střetu je postavena mladá dívka Antigona, která se musí rozhodnout, jakému z těchto dvou imperativů naslouchat. Již v tento moment můžeme vidět jakési, u mladé dívky poměrně nečekané, sebezapření a upřednostnění tehdejších náležitostí spjatých s mrtvým tělem. Z mého pohledu ovšem Antigona žádnou volbu neučinila. Člověk, který volil mezi z mravního hlediska správným rozhodnutím a mezi život zachraňujícím rozhodnutím, byla Antigonina sestra Ismena, nikoli Antigona samotná. Antigona již od samého začátku věděla, co učiní. Nepozastavuje se a nepřemýšlí nad možnostmi, které jí nastalá situace nabízí. Je zcela rozhodnuta bratrovo tělo pohřbit, protože to je z jejího pohledu ta jediná správná možnost. Všechno ostatní postrádá smysl, je malicherné, pozemské a pomíjivé.

Onen rozpor mezi mravními imperativy můžeme sledovat v níže uvedené ukázce. Je zde vidět, jak je onen zákon, kterému všechno a všichni podléhají, každou ze sester vnímán odlišně. Ismena ho spatřuje v panovníkovi Athén, Kreonovi, a v jeho příkazech, kdežto Antigona ho spatřuje právě v jakýchsi božských nárocích, které jsou kladené na člověka.

„Ismena: K jakému činu smělému? Co zamýšlíš?

Antigona: Tu mrtvolu s mou spolu rukou pochovej!

Ismena: Ty chceš ho pohřbit, ač jest lidu zákaz dán?

Antigona: Já pohřbím jej – jet' mým i tvým – , když nechceš ty!

Ismena: Ó odvážlivá, ač to Kreon zakázal?

Antigona: Však nemá práva to mi bráti, co jest mé! “³

Pro Ismenu, pro niž je určující panovník, je představa vzpírat se jeho rozkazům ze začátku nepředstavitelná.

„Ismena: I viz, že nyní opět my, jež jediné jsme zbyly, bídně zhyneme, když rozkazu se zprotivíme aneb moci vladařské.“⁴

Na straně druhé Antigona, která se nezříká své role Polyneikovy sestry, ani poté, co z bratra zbývá pouze hnijící tělo za hradbami Athén, ba naopak, právě v tento moment, zdá se být tento sourozenecký vztah tím více akcentováno. Antigona cítí jakýsi nárok na bratrovo tělo, nárok na to určit, co se s bratrovým tělem má stát.

„Antigona: Však nemá práva to mi bráti, co jest mé!“⁵

Antigona sama několikrát explicitně poukazuje na nesmyslnost Kreontova zákazu, na nesmyslnost toho, aby cizí člověk rozhodoval o tělu jejího bratra. Polyneikovo tělo nesmí a nemůže být vlastněno Kreontem, protože Kreon není onen určující mravní imperativ. Ani panovník nemá právo vlastnit něco, co náleží bohům.

²Sofoklés, Antigona 5st.př.n.l., přeložil J.Král, str. 2

³Sofoklés, Antigona 5st.př.n.l., přeložil J.Král, str. 5

⁴Sofoklés, Antigona 5st.př.n.l., přeložil J.Král, str. 5

⁵Sofoklés, Antigona 5st.př.n.l., přeložil J.Král, str. 5

Antigona koná onen čin s přesvědčením, že zemře. Je si vědoma své oběti a následků, kterým by musela čelit, pakliže by tělo nepohřbila. Antigona nepřikládá pozemskému životu důležitost, ba naopak chápe jeho konečnost. Zde opět můžeme vidět rozdílnost ve vnímání světa u Ismeny a Antigony. Zatímco pro Ismenu je důležitá přítomnost, ve které se celý děj odehrává, pro Antigonu je to jen jakýsi přechodný stav. Je to pouze prostor, ve kterém konáme skutky a ony vykonané skutky rozhodnou o našem bytí po smrti.

„Antigona: Já pohřbím jej a krásná bude smrt má pro čin takový. Tak zbožný zločin vykonajíc s miláčkem, jsouc jemu milá, budu dlít; neb delší čas se líbit musím podzemským, než těmto zde. Vždyť tam dlít budu stále. Avšak, chceš-li, ty, co boží za ctné mají, měj si v neúctě.“⁶

Tělo Řehořovo tělem brouka

„Když se Řehoř Samsa jednou ráno probudil z nepokojných snů, shledal, že se v posteli proměnil v jakýsi nestvůrný hmyz.“⁷

S povídkou Proměna se neposouvám v čase pouze o skoro dva a půl tisíce let později, ale též opouštím antické Řecko a dostávám se do prostředí pražského bytu. Co ale zůstává a umožňuje mi tyto dva texty vůbec srovnávat, je právě opět motiv oné proměny těla bratra. Znovu se tedy příběh povídky odvíjí od proměny a též, jako v případě Antigony, i od jakéhosi vývoje charakteru setry proměněného bratra.

Na rozdíl od Antigony hrdinka této povídky, Markéta Samsová, nevzdoruje rozkazům jakési hlavy státu, nicméně je též postavena do nové role, která od ní vyžaduje určité změny. Další diferencí těchto dvou příběhů můžeme spatřovat v tom, že do zcela nové situace, zapříčiněné Řehořovou proměnou, je postavena celá rodina. Změnami tedy neprochází pouze Markéta, ale také její otec a matka. Nelze si však nepovšimnout, že právě nejmladší členka rodiny k celé situaci přistupuje nejrozsáhleji a zachovává jakýsi plynulý chod rodiny i poté, co se její hlavní a jediný živitel promění v brouka.

„Ležel na hřbetě tvrdém jak pancíř, a když trochu nadzvedl hlavu, uviděl své vyklenuté, hnědé břicho rozdělené obloukovitými výztuhami, na jehož vrcholu se sotva ještě držela příkrývka a tak tak že úplně nesklouzla dolů. Jeho četné, vzhledem k ostatnímu objemu žalostně tenké nohy se mu bezmocně komíhaly před očima“⁷

Hned na začátku tedy dochází k oné přeměně bratrova těla. Z Řehoře Samsy se přes noc stane brouk. Je to něco nepřírozeného, neobvyklého, absurdního. Markéta je ihned ráno, stejně jako její otec a matka, postavená do zcela nečekané situace: její bratr se přes noc proměnil v brouka. První jakousi indikací toho, že Markéta se své nové role zhostila nejlépe z celé rodiny a že jen pasivně nepřijímá nově nastalé události, spatřuji v pasáži, kdy si jako jediná nějakým způsobem uvědomuje, že onen v pokoji zamčený brouk je stále její starší bratr, tedy člen rodiny, a že nejspíše potřebuje, stejně jako každý člověk, jíst.

„ale navíc mu mléko, které jinak bývalo jeho zamilovaným nápojem a které mu sem jistě sestra postavila, vůbec nechutnalo, ba odvrátil se skoro s odporem od misky a odlezl zpátky doprostřed pokoje“,⁸

Markéta, stejně jako Antigona, od samého počátku sledu událostí jedná. V obou dvou případech je svým způsobem akcentováno sourozenecké pouto, které přetrvává jak po smrti bratra, tak i po proměně bratra v obludného brouka. Antigona je jediná, kdo se snaží, i přes Kreontův

⁶Sofoklés, Antigona 5st.př.n.l., přeložil J.Král, str. 5

⁷ Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.1

⁷Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.1

⁸Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.8

zákon, pohřbít Polyneikovo tělo a projevit úctu svému zesnulému bratrovi. Nicméně nikdo kromě Antigony nepřemohl strach z následků takového činu. Stejně tak celá rodina Řehoře Samsy ví, že není v pořádku nechat svého syna zamčeného v pokoji bez jídla, ale ani otec či matka nepřemůžou strach. Strach z pohledu na tělo jejich syna, které sice není mrtvé, ale je nelidské, je silnější než rodičovská láska. A stejně jako v dramatu Antigona se sestra Markéta zachová lidsky a o tělo bratra se jako jediná postará.

To je také důvod, proč si dovoluji srovnávat tělo Polyneikovo s tělem Řehořovým. Způsob, kterým se k oběma tělům zachovají ostatní lidé, kteří v dílech vedle sester vystupují, je až pozoruhodně stejně laxní. Svým způsobem se dá říci, že Řehoř onou proměnou pro svou rodinu zemřel stejně tak, jako zemřel pro Ismenu a zbytek Athén Polyneik. Všichni zmínění o tělech vědí, ale nic nekonají. Ať je již důvodem pro tuto pasivitu strach z Kreonta, či strach a zhnusení z pohledu na Řehořovo tělo, v obou případech tyto skutečnosti zabraňují činit lidem to, co se jeví jako správné.

„Dříve, dokud byly dveře zamčeny, všichni chtěli k němu dovnitř, teď, když jedny dveře sám otevřel a druhé byly patrně otevřeny během dne, nepřicházel nikdo a klíče byly teď také zastrčeny zvenčí. „⁹

Obraz zamčeného, izolovaného Řehoře Samsy, který se stal vězněm ve svém vlastním pokoji, skoro až vybízí k tomu dívat se na něj stejnou optikou jako na pohozené tělo Polyneikovo za hradbami Athén. Stejně jako bylo pro Antigonu důležité tělo bratra pohřbít, je pro Markétu důležité postarat se o základní bratrovy potřeby jako je potrava či úklid bývalého Řehořova pokoje, jeho nynějšího vězení.

„Ale sestra okamžitě s údivem zpozorovala dosud plnou misku, z níž jen trochu mléka bylo kolem dokola rozlito, hned ji zvedla, ne sice holou rukou, nýbrž s hadrem, a vynesla ji ven. Řehoř byl náramně zvědav, co mu za to přinese, a dělal si nejrůznější představy. Nikdy by byl ale neuhodl, co sestra ve své dobrotě skutečně učinila. Aby vyzkoušela jeho chuť, přinesla mu na starých novinách rozprostřený celý výběr.“¹⁰

„Mimoto postavila k tomu všemu ještě misku určenou patrně jednou provždy pro Řehoře, do níž nalila vodu. A z taktu, neboť věděla, že by Řehoř před ní nejedl, zmizela co nejrychleji, a dokonce otočila klíčem, jen aby Řehoř pochopil, že si může udělat pohodlí jaké chce.“¹¹

Samozřejmě jsou v textu indikace, že ani Markéta se nechová ke svému bratrovi stejně, jako se k němu chovala před jeho proměnou, a nakonec právě ona bude ta, která rozhodne, že Řehoř musí z bytu ven. Nicméně i toto rozhodnutí činí nesobecky, pouze s vidinou záchrany svých rodičů, a proto i v tomto aktu spatřuji onu, u Markéty nově nabytou, zodpovědnost nejen za sebe, ale také za její rodinu. A podíváme-li se na její chování právě v rámci rodiny, není pochyb, že Markéta spatřuje jako jediná ve zvířeti, v něž se Řehoř proměnil, stále svého staršího bratra.

„Prvních čtrnáct dní se rodiče nemohli odhodlat, aby k němu vešli, a slýchal často, jak mluví o sestřině nynější práci s uznáním, kdežto až dosud se na sestru nejednou zlobili, neboť jim připadala tak trochu k ničemu. Teď však oba, otec i matka, často čekávali před Řehořovým pokojem, zatímco tam sestra uklízela, a sotva vyšla ven, musela jim dopodrobna vyprávět, jak to v pokoji vypadá, co Řehoř jedl, jak se tentokrát choval, a jestli snad není nějaké malé zlepšení“¹²

⁹Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.8

¹⁰Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.9

¹¹Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.9

¹²Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.12

Dvě těla, dvě dívky a čtyři proměny

Uvědomuji si, že porovnávat zrovna tyto dva texty opravdu mohlo ze začátku působit jako nešťastná, snad i trochu naivní volba. Nicméně to, na co jsem se snažila poukázat a k čemu mě přimělo několikáté přečtení Kafkovy Proměny je zamyslet se nad tím, jestli se opravdu máme celou dobu, co čteme tuto povídku, zaměřovat jen a pouze na proměnu Řehoře Samsy, či snad jestli neprochází velmi zásadní proměnou i jeho mladší sestra Markéta. Když se tedy podíváte na tento text znovu, nyní již s pozorností soustředěnou na Markétu Samsovou, snad pochopíte, kde se vzala má vize srovnávat ji právě s hrdinkou slavného antického dramatu Antigona.

„Jak si tak povídali, zadívali se pan a paní Samsovi na svou čím dál čilejší dceru a skoro zároveň jim napadlo, jak za poslední dobu přes všechno soužení, od něhož jí pobledly tváře, rozkvetla v krásnou a kyprou dívku. Umlkli, a dorozumívajíce se skoro nevědomky pohledy, pomysleli si, že bude teď na čase, aby pro ni také vyhledali hodného muže. A připadlo jim jako dotvrzení jejich nových snů a dobrých úmyslů, když u cíle jejich cesty dcera první vstala a protáhla své mladé tělo.“¹³

¹³Franz Kafka, z německého originálu přeložil Zbyněk Sekal, 1990 nakladatelství PRIMUS, str.23

zdroje

primární:

Franz Kafka, Proměna,

formát pdf, http://gyza.cz/storage/brozova/franz-kafka---promstna_28.pdf 30.12.2017

Sofoklés, Antigona

formát pdf, http://olympus.cz/Antika/Antigona_Kral.pdf 30.1.2017

sekunární:

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

rozbor díla Proměna F.Kafky

Mluvicí hlavy FF UK k maturitě. Hovoří Milan Tvrdík z ÚGS FF UK.

Publikováno 5. 5. 2014

https://www.youtube.com/watch?v=KdroGM_bCPA